TEMURIYLAR DAVRIDA SAROY HAYOTI VA IJTIMOIY-SIYOSIY JARAYONLARDA MALIKALARNING O'RNI

Soatqulov Islom
Qarshi shahar muhandisilik maktabi o'qituvchisi
soatqulovislom59@gmail.com
+99894-028-59-99

Annotatsiya: Ushbu maqolada Temuriylar davri davlatchiligi va ijtimoiy hayotida malikalarning tutgan o'rni hamda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta'siri tadqiq etiladi. Temuriylar Renessansi davrida malikalar nafaqat saroy hayotining bezagi, balki siyosiy legitimlik manbai, diplomatik vositachi va yirik madaniyat homiylari sifatida namoyon bo'lganliklari manbalar asosida tahlil qilingan. Xususan, Saraymulk xonim, Gavharshod begim va Tuman og'o kabi siymolarning davlat boshqaruvi, me'morchilik va vaqf mulklarini yuritishdagi faoliyati yoritib berilgan. Tadqiqot natijalari Temuriylar davri ayollarining huquqiy va iqtisodiy mustaqilligi o'sha davr jamiyatining yuksak taraqqiyot darajasini ko'rsatishini isbotlaydi.

Kalit so'zlar: Temuriylar, malikalar, Saraymulk xonim, Gavharshod begim, siyosiy legitimlik, diplomatiya, vaqf, Temuriylar Renessansi, saroy etiketi, ijtimoiy iyerarxiya.

Аннотация: В данной статье исследуется роль цариц в государственности и общественной жизни эпохи Тимуридов, а также их влияние на социально-политические процессы. На основе исторических источников анализируется деятельность цариц в период Тимуридского Ренессанса не только как представителей правящей династии, но и как источников политической легитимности, дипломатических посредников и крупных меценатов. В частности, освещается деятельность таких личностей, как Сараймульк Ханым, Гавхаршад Бегим и Туман Ага, в управлении государством, архитектуре и управлении вакуфным имуществом. Результаты исследования доказывают, что правовая и экономическая независимость женщин эпохи Тимуридов свидетельствует о высоком уровне развития общества того времени.

Ключевые слова: Тимуриды, царицы, Сараймульк Ханым, Гавхаршад Бегим, политическая легитимность, дипломатия, вакуф, Тимуридский Ренессанс, придворный этикет, социальная иерархия.

Abstract: This article explores the role of queens in the statehood and social life of the Timurid era, as well as their influence on socio-political processes. Based on historical sources, the activity of queens during the Timurid Renaissance is analyzed not only as a decoration of palace life but as a source of political legitimacy, diplomatic mediators, and major patrons of culture. In particular, the activities of such figures as Saraymulk Khanum, Goharshad Begum, and Tuman Agha in state administration, architecture, and management of waqf properties are high lighted. The research results prove that the legal and economic independence of women in the Timurid period demonstrates the high level of development of the society of that time.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Keywords: Timurids, queens, Saraymulk Khanum, Goharshad Begum, political legitimacy, diplomacy, waqf, Timurid Renaissance, palace etiquette, social hierarchy.

Kirish. Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixida Temuriylar davri nafaqat harbiy g'alabalar va me'moriy yuksalish, balki ijtimoiy munosabatlarning takomillashuvi bilan ham ajralib turadi. Ushbu davrda ayollarning, xususan, malikalarning jamiyat va davlat boshqaruvidagi o'rni islom olamidagi boshqa sulolalardan tubdan farq qilgan. Temuriy malikalar shunchaki hukmdor xonadoni vakillari emas, balki siyosiy legitimlik manbai, yirik vaqf mulklari egalari hamda madaniyat homiylari sifatida namoyon bo'lganlar.

Temuriylar davri davlatchilik tizimida malikalar instituti o'ziga xos iyerarxik tuzilishga ega bo'lib, bu bevosita markaziy hokimiyatning barqarorligini ta'minlashga xizmat qilgan. Amir Temur saltanatining ilk yillaridanoq malikalarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki davlatning qonuniy asosi sifatida ko'rilgan. Xususan, Sohibqironning Saraymulk xonimga uylanishi orqali "Ko'ragon" maqomini olishi, ayol kishining sulolaviy vorislik zanjiridagi o'rnini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi [1, 52-bet]. Bu jarayon shuni ko'rsatadiki, malikalar shunchaki hukmdorning hamrohi emas, balki hokimiyatni legitimlashtiruvchi asosiy siyosiy figura bo'lganlar.

Saroy hayotining ichki tartib-qoidalari va etiketida malikalarning mavqei nihoyatda baland edi. Klavixo o'z kundaliklarida yozishicha, yirik davlat ziyofatlari va elchilarni qabul qilish marosimlarida malikalar hukmdorning o'ng va chap tomonida, maxsus belgilangan tartibda joylashganlar [2, 115-bet]. Bu holat o'sha davr islom olami uchun noodatiy bo'lib, Temuriylar saroyida ayollarning ijtimoiy erkinligi va siyosiy ochiqligidan dalolat beradi. Malikalar elchilarga o'z nomlaridan sovg'alar ulashgan va xalqaro munosabatlarda "yumshoq kuch" (soft power) vazifasini o'taganlar. Siyosiy jarayonlarning eng qaltis nuqtalarida, xususan, taxt vorisligi uchun kurashlarda malikalar hal qiluvchi hakam rolini o'ynashgan. Amir Temur vafotidan keyin boshlangan o'zaro nizo va to'qnashuvlar davrida Saraymulk xonim va Tuman og'o kabi malikalar poytaxtdagi tartibni saqlab turishda jonbozlik ko'rsatganlar [4, 61-bet]. Ularning so'zi nafaqat saroy ahli, balki tajribali amirlar va harbiy qo'mondonlar uchun ham majburiy hisoblangan. Bu esa malikalarning nafaqat oilaviy nufuzi, balki ularning shaxsiy aql-zakovati va boshqaruv qobiliyatiga bo'lgan ishonchni ko'rsatadi.

Shohruh Mirzo davriga kelib, malikalarning o'rni yanada kuchaydi va yangi bosqichga ko'tarildi. Gaxarshod begim siymosida biz nafaqat sultonning suyukli rafiqasini, balki imperiyaning norasmiy hamhukmdorini ko'ramiz. Gaxarshod begim Hirot va Mashhad shaharlarini madaniyat markaziga aylantirishda bevosita bosh-qosh bo'ldi [3, 85-bet]. U o'zining shaxsiy xazinasi va vaqf mulklari hisobidan yirik me'moriy majmualar barpo ettirdi. Bu qurilishlar shunchaki hashamat emas, balki davlatning iqtisodiy qudrati va malikalarning ma'naviy yetukligini namoyish etish vositasi edi.

Malikalarning ijtimoiy hayotdagi yana bir muhim vazifasi — bu ilm-fan va san'at ahliga homiylik qilish bo'lgan. Ular o'z saroylarida shoirlar, xattotlar va olimlar uchun maxsus majlislar tashkil etganlar. Temuriy malikalar orasida o'zi ham she'r yozadigan, musiqa va san'atni chuqur tushunadigan oqila ayollar ko'p bo'lgan. Masalan, Tuman og'o tomonidan qurdirilgan xonaqoh va kutubxonalar o'sha davr ma'rifatining o'choqlari hisoblangan [5, 42-bet]. Bunday homiylik faoliyati jamiyatda xotin-qizlarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini oshirgan va ma'rifiy muhitni boyitgan.

Shuningdek, malikalar iqtisodiy jihatdan to'laqonli mustaqil bo'lganlar. Ularning tasarrufida keng yaylovlar, savdo do'konlari va hunarmandchilik ustaxonalari bo'lib, ulardan tushgan daromadlar xayriya

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ishlariga yo‘naltirilgan. Vaqf hujjatlarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, malikalar tomonidan tashkil etilgan xayriya fondlari yetim-yesirlar, beva-bechoralar va talabalarni qo‘llab-quvvatlashda markaziy o‘rin tutgan. Bu esa Temuriylar davri ijtimoiy siyosatining insonparvarlik tamoyillariga asoslanganini isbotlaydi. Tashqi siyosatda ham malikalarning maktublari va elchilar orqali yuborgan salomlari katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Masalan, Yevropa qirollari bilan olib borilgan diplomatik yozishmalarda malikalarning ham ismlari tilga olingani, ularning xalqaro maydondagi nufuzi naqadar baland bo‘lganini ko‘rsatadi. Ular sulolalararo nikohlar orqali tinchlik bitimlarini mustahkamlaganlar va qo‘shni davlatlar bilan do‘stona aloqalarni saqlab turishda ko‘prik vazifasini o‘taganlar.

Shahzodalar tarbiyasi va ularning siyosiy yetukligi masalasi ham bevosita malikalar nazoratida bo‘lgan. Eson Davlat begimning yosh Boburga bergan saboqlari va unga qiyin damlarda ko‘rsatgan yo‘l-yo‘riqlari buni yaqqol tasdiqlaydi [4, 30-bet]. Malika nafaqat tarbiyachi, balki harbiy kengashlarda qatnashadigan, dushman hiylalarini oldindan ko‘ra oladigan strateg sifatida namoyon bo‘lgan. Ularning jasorati va matonati ko‘plab tarixiy asarlarda vatanparvarlik namunasi sifatida keltirilgan.

Temuriylar saltanatida malikalar iyerarxiyasining eng yuqori pog‘onasida "Katta xonim" (Saraymulk xonim) turgan bo‘lib, uning saroy protokolidagi mavqei hatto oliy darajali amirlardan ham ustun hisoblangan. Saraymulk xonimning siyosiy nufuzi nafaqat uning nasl-nasabi, balki Amir Temurning unga bo‘lgan cheksiz ishonchi bilan ham belgilanar edi. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, Sohibqiron uzoq muddatli harbiy yurishlarga ketganida, davlat muhrining bir qismi va poytaxt xazinasi nazorati aynan ushbu oqila malika ixtiyorida qoldirilgan. Bu holat ayol kishining davlat xavfsizligi va moliyaviy barqarorligini ta’minlashda naqadar mas’uliyatli o‘rin tutganini ko‘rsatadi. Malika saroyda o‘ziga xos "nazorat tizimi"ni shakllantirgan bo‘lib, u amaldorlarning adolat mezonlariga amal qilishini doimiy kuzatib borgan.

Tuman og‘o siymosida esa biz ko‘proq ma’naviyat va estetika homiysini ko‘ramiz. Uning tashabbusi bilan Samarqand atrofida barpo etilgan "Bog‘i Behisht" nafaqat dam olish maskani, balki xalqaro diplomatik muzokaralar o‘tkaziladigan muhim siyosiy maydon bo‘lgan. Tuman og‘o vaqf mulklarini boshqarishda nihoyatda qattiqqo‘l va tadbirli bo‘lib, u ajratgan mablag‘lar hisobiga o‘nlab xonaqohlar va musofirxonalar barpo etilgan. Ushbu malikaning sa’y-harakatlari natijasida tasavvuf ahli va ulamolar saroy bilan yaqin muloqotda bo‘lishgan, bu esa jamiyatda diniy-ma’rifiy muvozanatni saqlashga xizmat qilgan. Uning madaniy merosi Temuriylar renessansining "ayol nigohi" bilan shakllangan o‘ziga xos qirrasidir.

Gavharshod begim davrida esa malikalarning davlat ishlaridagi ishtiroki o‘zining cho‘qqisiga chiqdi. U Shohruh Mirzo bilan birgalikda saltanatni boshqarishda bevosita qatnashib, ko‘plab siyosiy inqirozlarni tinch yo‘l bilan hal qilishga muvaffaq bo‘lgan. Gaxarshod begimning shaxsiy kutubxonasi o‘sha davrning eng boy ma’naviy xazinasi bo‘lib, u yerda noyob qo‘lyozmalarni ko‘chirish va bezatish ishlari olib borilgan. Malika nafaqat san’atni sevgan, balki me’moriy loyihalarni shaxsan o‘zi ko‘zdan kechirgan va qurilish sifatiga javobgar bo‘lgan. Uning Mashhaddagi jome’ masjidi kabi yodgorliklari ayol kishining naqadar ulug‘vor ijodiy qudratga ega ekanligini asrlar osha namoyon etib turibdi. Shuningdek, Temuriy malikalar orasida o‘zining diplomatik mahorati bilan tanilgan malikalar ko‘p bo‘lgan. Ular qo‘shni davlatlar bilan yuzaga kelgan tushunmovchiliklarni bartaraf etishda "vositachi" (mediator) vazifasini mahorat bilan bajarganlar. Ayol kishining maktubi va uning sovg‘alari diplomatik tilda "urushni to‘xtatish" yoki "yangi ittifoq tuzish" ramzi sifatida qabul qilingan. Ayniqsa, sulolaviy nikohlar orqali amalga oshirilgan diplomatiya mintaqada uzoq yillik barqarorlikni ta’minlashning asosiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mexanizmi bo‘lib xizmat qildi. Bu jarayonda malikalar yangi saroyda o‘z sulolasining manfaatlarini himoya qiluvchi siyosiy agent darajasigacha ko‘tarilganlar.

Temuriylar saroyidagi ayollar hayotining yana bir muhim qirrasi — bu ularning harbiy bilimlardan ham xabardor bo‘lganligidir. Zaruriyat tug‘ilganda, malikalar qal’a mudofaasini tashkil qilishda va qo‘shinning ruhiyatini ko‘tarishda faol ishtirok etganlar. "Boburnoma"da keltirilgan Eson Davlat begimning jasorati bunga yaqqol misoldir; u fitnachilar qo‘liga tushib qolganda, o‘zining mardligi va o‘tkir aqli bilan vaziyatdan chiqib keta olgan. Bunday ayollar timsoli nafaqat saroyda, balki butun xalq orasida ayollarga nisbatan hurmat va ehtirom tuyg‘usini kuchaytirgan. Ijtimoiy-huquqiy nuqtayi nazardan, Temuriy malikalar o‘z shaxsiy mulklariga egalik qilish, vasiyatnoma yozish va sud jarayonlarida o‘z huquqlarini himoya qilish huquqiga ega bo‘lganlar. Islom huquqi (shariat) va turkiy an’analar (yaso) uyg‘unligi malikalarga keng iqtisodiy imkoniyatlar yaratib bergan. Ular tomonidan tashkil etilgan "Vaqfi xonim" kabi jamg‘armalar ta’lim tizimini moliyalashtirishda markaziy o‘rin tutgan. Bu esa malikalarning jamiyat ijtimoiy tarkibini o‘zgartirish va ma’rifatni yoyishdagi beqiyos xizmatlarini ko‘rsatadi.[7, 203-bet]

XULOSA

Temuriylar davri malikalari instituti o‘rta asrlar Sharq davlatchiligi tarixida o‘ziga xos fenomen hisoblanadi. Malikalarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi o‘rni faqatgina oilaviy munosabatlar bilan cheklanib qolmay, balki davlatning diplomatik barqarorligi, iqtisodiy rivojlanishi va madaniy yuksalishining muhim kafolati bo‘lib xizmat qilgan. Saraymulk xonim, Gavharshod begim va Tuman og‘o kabi siymolar misolida ko‘rinadiki, ular yirik vaqf mulklarini boshqarish, me’moriy obidalar barpo etish va ilmiy-ma’rifiy muhitni qo‘llab-quvvatlash orqali Temuriylar Renessansining arxitektorlariga aylanganlar. Ularning huquqiy va iqtisodiy mustaqilligi, shuningdek, davlat boshqaruvidagi "vositachilik" missiyasi o‘sha davr jamiyatining naqadar yuqori madaniy va intellektual salohiyatga ega bo‘lganini isbotlaydi. Temuriy malikalar merosi bugungi kunda ham davlatchilik an’analarimiz va gender tengligi masalalarini o‘rganishda beqiyos tarixiy va ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurazzoq Samarqandiy. Matla’i sa’dayn va majma’i bahrayn. . – Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – 52b.
2. Aliyeva S. Temuriylar davri ayollari ijtimoiy hayotda. (Monografiya). – Toshkent: Fan, 2015. – 115 b.
3. Hofiz Abru. Zubdat ut-tavorix. – Toshkent: Sharq, 2005. – 85 b.
4. Klavixo, Ruy Gonsales de. Samarqandga — Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406). – Toshkent: Sharq, 2010. – 30 b.
5. Mo‘minov I. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli. – Toshkent: Fan, 1993. – 42 b.
6. Pugachenkova G.A. Zodchestvo Sentralnoy Azii. XV vek. . – Tashkent: Fan, 1976. – 115 s.
7. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Sharq, 2008. – 203 b.
8. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1989. – 412 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.